

Marianne Junila

“Veljesvihan liekit” – koululaiset muistelevat sisällissotaa syksyllä 1918

Syksyllä 1918, kun sisällissodan päättymisestä oli kulunut neljä kuukautta, tamperelaiset koululaiset saivat tehtäväkseen muistella sisällissodan aikaisia tapahtumia ja omia kokemuksiaan. Edellisenä keväänä he olivat todistaneet armottomia kaupunkitaisteluja sekä valkoisten voittoa seuranneita punaisten vangitsemisia ja teloittamisia. Millaisia tulkintoja koululaiset tekivät sodasta, mitä nimeä he käyttivät sodasta, mistä sodassa oli heidän näkemyksensä mukaan kysymys ja ketkä olivat sen osapuolia?

Historiankirjoituksen ja vallankäytön suhde on paljaimmillaan dramaattisten kansallisten ja valtiollisten tapahtumien yhteydessä. Konfliktitilanteissa osapuolet tulkitsevat tapahtumia ja luovat omaa kertomustaan niiden kulusta ja oikeutuksesta. Lopullinen kertomus kirjoitetaan konfliktin päätyttyä. Silloin tarvitaan historiankirjoitusta, jonka tehtävänä on perustella ja oikeuttaa se, mikä on tapahtunut. Jotta valittu tulkinta voittaisi mahdolliset haastajansa ja vakiintuisi, sitä on toistettava ja voimistettava. Koulupetus ja historian oppikirjat ovat avainasemassa tässä prosessissa. Koulupetus on usein myös ensimmäinen askel historiatietoisuuden rakentamisessa.¹

Tarkastelen artikkelissani, kuinka tamperelaiset koululaiset kertovat sisällissodan aikaisista tapahtumista ja omista kokemuksistaan syksyllä 1918, kun sodasta oli kuulunut vain muutamia kuukausia. Tuolloin koululaiset olivat todistaneet paitsi kaupunkitaistelujen väkivaltaisuuden

myös valkoisten voittoa seuranneet punaisten vangitsemiset ja teloittamiset.

Ajankohta on historiakäsitysten muotoutumisen näkökulmasta tavattoman kiinnostava, sillä koululaiset olivat koulujen sulkemisen vuoksi olleet järjestelmällisen opetuksen ulkopuolella ja muodostaneet käsityksensä sisällissodan tapahtumista muiden vaikutteiden varassa. Tosin valkoisten propaganda oli rakentanut tammikuusta 1918 alkaen mielikuvaa pyhästä taistelusta, jota käytiin rikollisia kapinallisia vastaan ja jossa olivat uhattuna niin maan itsenäisyys kuin kansakunnan kalleimmat kulttuuriset arvot. Tampereella punaiset olivat estäneet porvarilehtien ilmestymisen ja rajoittaneet siten valkoisten kannottojen pääsyä julkisuuteen. Punaisten kukistuttua huhtikuun alussa paikalliset porvarilehdet alkoivat jälleen ilmestyä. Voittajien tulkinnasta sodan syistä ja tapahtumista tuli nopeasti vallitseva, sillä nyt puolestaan työväenlehdet olivat lakanneet ilmestymästä.² Ensimmäinen historian oppikirja voittajan mustavalkoisine vapaussotatulkintoineen ilmestyi elokuussa 1918.³

1. Sirkka Ahonen (1998) *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Pilvi Torsti (2003) *Divergent Stories, Convergent Attitudes. Study on the Presence of History Textbooks and the Thinking of Youth in post-war Bosnia and Herzegovina*, Helsinki: Taifuuni; Victor Shnirelman, 'Stigmatized by History or Historians? The Peoples of Russia in School History Textbooks', *History & Memory* Vol. 21, 2/2009, 110–149.

2. Yrjö Raevuori (1960) *Kaupungin kohtalokas kevät ja kesä*, Porvoo: WSOY, 128–129; Turo Manninen (1982) *Vapaustaistelu, kansalaisista ja kapina. Taistelun luonne valkoisten sotapropagandassa vuonna 1918*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 221–222; Esko Salminen (2007) *Päättymätön sota 1918. Sisällissota julkisessa sanassa*, Helsinki: Edita, 40–42.

3. Se oli WSOY:n kustantama Oskari Mantere ja Gunnar Sarvan *Keskikoulun historia oppi- ja lukukirja keski- ja tyttökouluille sekä seminaareille*. Oppikirjan mukaan punaisten hallitsemilla alueilla vallitsi ”täydellinen sortojärjestelmä. Tuhansia rauhallisia kansalaisia murhattiin, sittenkun heitä useasti ensin oli julmasti rääkätty.” Mantere–Sarva, 305.

Artikkelin keskeinen kysymys on, millaisia tulkintoja koululaiset sodasta tekevät ja miten ne poikkeavat sittemmin vakiintuneesta vapaus-sota-tulkinnasta, mitä nimeä he sodasta käyttävät, mistä sodassa heidän näkemyksensä mukaan oli kysymys, ketkä olivat sen osapuolia ja mitä sodassa ja erityisesti Tampereella tapahtui.

Koulutyttöjen aineet

Artikkelin lähdeaineistona ovat Tampereen tyttölyseolaisten⁴ kirjoittamat aineet ”Muistelmia kapina-ajalta”, joissa he muistelivat edellisen kevään tapahtumia opettajan laatimien, sotapahtumia ja heidän omaa toimintaansa koskevien kysymysten avulla.⁵ Kouluaineita kertyi kaikkiaan 340 kappaletta eli kahdeksan kymmenestä koululaisesta kirjoitti aiheesta. Nuorimmat kirjoittajat olivat 11-vuotiaita, vanhimmat yli 20-vuotiaita, ja eniten kirjoituksia kertyi 14–16-vuotiailta. Kirjoittajien ikäjakauma vastasi varsin hyvin koululaisten ikäjakaumaa luvulla 1918–1919. Tosin kaikkien nuorimmat oppikoululaiset ikäluokat eivät osallistuneet yhtä aktiivisesti kevään tapahtumien muistelemiseen kuin varttuneemmat. Kaikkien kokemukset eivät liittyneet Tampereen taisteluihin. Kolmannes oppilaista oli kotoisin maaseudulta, jossa useimmat heistä olivat viettäneet kevätlu-

kukauden 1918.⁶ Aineet on talletettu Vapaussodan arkisto -kokoelmaan Kansallisarkistoon.⁷

Tekstien pituus vaihteli yhdestä kahdeksaan sivuun, ja sivumitan lisäksi käsiala vaikutti kertomuksen sisällölliseen laajuuteen. Vanhempien, 16 vuotta täyttäneiden oppilaiden joukossa ei ollut yhtään kirjoittajaa, jolle olisi riittänyt yksi sivu kapina-ajan muistelemiseen. Nuorimmat, alle 15-vuotiaat eivät puolestaan tarvinneet neljää sivua enempää muistojensa kertomiseen. Mainitunkaltainen ero on odotettu, sillä pidemmälle ehtineet koululaiset olivat harjaantuneempia ilmaisemaan itseään kirjallisesti.

Artikkelia varten luettiin kaikki kertomukset, joista poimittiin lähemmin tarkasteltavaksi 36 tekstin otos, joissa olivat edustettuina tyttölyseolaisten eri ikäluokat.⁸ Toisena otantakriteerinä käytettiin kertomusten pituutta. Kustakin ikäluokasta on mukana sekä lyhyt- että laveasanaaisia kertomuksia. Muistitietohistorian tutkijat ovat havainneet kertomuksen mitan ja sisällön välillä korrelaation, jonka mukaan pitempi, keskeytymätön kerronta sisältää lyhyttä todennäköisemmin tiedostamattomia tai tietoisia viitauksia jaettuun historiakäsityksiin.⁹ Vaikka havainto perustui haastattelumateriaaliin, oletan sen pätevän myös kirjallisessa aineistossa. Oman havaintoni mukaan kertomuksen pituus

4. Koulu oli ollut vielä keväällä 1918 yksityinen Tampereen suomalainen tyttökoulu ja jatkoluokat. Seuraavana syyslukukautena se aloitti valtion oppikouluna nimellä Tampereen tyttölyseo. Siitä tuli ainoa 9-luokkainen valtion oppikoulu. *FOS IX Statistiskt översikt av lärdomsskolnorna i Finland tillstånd och verksamhet under läsåret 1918–1919*, Helsingfors 1922, 1.

5. Kysymykset kuuluivat: ”Millä paikkakunnalla oleskeltte? Matkoista? Mitä sotatoimia olit itse näkemässä? Mitä vahinkoja kärsi paikkakunta, talo jossa asuit, kotisi, omaisesi, itse? Olitko pakosalla, kellarissa, pakopirtissä? Mitä työskentelit kapinan aikana?” Lopuksi tuli ilmoittaa kotipaikka, kirjoittamisajankohta nimi ja ikä. Muutama koululainen oli kirjoittanut kysymykset aineensa alkuun.

6. *FOS IX:44 Statistiskt översikt av lärdomsskolnorna i Finland tillstånd och verksamhet under läsåret 1917–1918*,

Helsingfors 1919, 68–69; *FOS IX:45 Statistiskt översikt av lärdomsskolnorna i Finland tillstånd och verksamhet under läsåret 1918–1919*, Helsingfors 1922, 8–9, 20–21; Eva Borg (1934) ’Tyttölukion opettajien ja oppilaiden vaiheista kapina-aikana v. 1918’ teoksessa *Tampereen tyttölyseo. 50-vuotis muistojulkaisu 1883–1933*, Tampere, 87–89.

7. Ulla-Maija Peltonen on analysoinut aineiston syntyä ja sisältöä teoksessaan *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*, Helsinki: SKS 2003.

8. Teksteihin viitataan ilmoittamalla kunkin saama järjestysnumero, kirjoittajan etunimi ja ikä: 1 Elli 12v. Otsikon lainaus ”Veljesvihan liekit” on 16-vuotiaan Ainan aineesta.

9. Barbara Allen (1992) ’Story in Oral History. Clues to Historical Consciousness’, *The Journal of American History* 79, 606–611.

näyttäisi tässä aineistoissa korreloivan myös kirjoittajan osoittaman poliittisen innostuksen ja aktiivisuuden kanssa. Kehotus muistella sisällissotaa innosti suojeluskuntataustaisten kotien tyttöjä selvästi enemmän kuin sellaisia koululaisia, joiden kertomuksissa ei ole viittauksia omaan, vanhempien tai muiden perheenjäsenen poliittiseen aktiivisuuteen. Nämä voivat joko olla koteja, joissa poliittisella puhutavalla joko ei ollut keskeistä asemaa (epäpoliittinen koti) tai joiden poliittinen kanta poikkesi voittajien (ja koulun esittämästä) kannasta.

Tyttölyseolaiset olivat useimmiten joko virkamies- ja yrittäjäperheiden lapsia. Joka toisen tytön isä kuului joko ylempiin virkamiehiin tai vapaiden ammattien harjoittajiin, alempiin virkamiehiin (ammattinimikkeellä palvelusmies) tai omisti pienen liikeyrityksen. Joka neljännen tytön vanhemmat luettiin työväenluokkaan kuuluneiksi. Tampereen tyttölyseossa opiskeli siis varsin paljon työläisperheiden lapsia, sillä Helsingin suomalaisen tyttölyseon oppilaista vain joka kymmenes oli kotoisin työläisperheistä.¹⁰ Oli siis mahdollista, vaikka sellainen ei käynytkaan kouluaineesta ilmi, että joissakin kodeissa olisi tunnettu sympatiaa punaisia kohtaan. Olihan oppikoululaisia osallistunut kapinaanakin.¹¹ Tässä otannassa tällaisenkin taustan omanneet kirjoittajat luokitellaan epäpoliittisiksi, koska poliittista kantaa ei ole mahdollista varmistaa.

Kouluaineet ovat lähdeteksteinä erityinen ryhmänsä, joiden tulkinnaassa on otettava huomioon niitä lukeneen auktoriteetin vaikutus. Vaikka kyseessä ovat henkilökohtaiset muistot, tekstejä ei voi luokitella henkilökohtaiseksi kerroinnaksi tai kokemuskerronnnaksi. Kirjoittajat eivät saaneet vapaasti poimia asioita, joita he halusivat käsitellä, eikä heitä kannustettu tulkitsemaan kokemuksiaan. Ohjeistus asetti heidät sodan silminnäkijöiksi, josta roolista heidän tuli todistaa pikemminkin näkemästään kuin koke-mastaan.

Osa teksteistä onkin varsin kaavamaisia ja vastaa kysymyksiin siinä järjestyksessä kuin ne

on esitetty. Niissä eivät nouse esiin tapahtumat tai kokemukset, joista ei ole kysytty. Nekin kirjoittajat, jotka kirjoittivat vapaamuotoisemmin, pyrkivät vastaamaan opettajan kysymyksiin.

Tampereen tyttölyseossa muistitiedon keruun organisoivat luonnonhistorian ja maantiedon opettaja Eva Borg. Se, että asiaan tarttui maantiedon opettaja eikä esimerkiksi historian tai äidinkielen opettaja, johtui todennäköisesti opettaja Borgin omasta aloitteellisuudesta. Hän oli poliittisesti aktiivinen henkilö, joka oli toiminut Tampereen piirityksen aikana¹² Punaisessa Ristissä ja valkoisen armeijan tukena.¹³

Kyseessä ei kuitenkaan ollut yksittäisen opettajan aktiivisuuden osoitus, vaan jo huhtikuussa 1918 alkanut ja koko maan laajuiseksi kasvanut hanke, jonka tavoitteena oli alun perin koota todistusaineistoa punaisten toiminnasta myöhempiä oikeudenkäyntejä varten. Keruun kohteeksi asetettiin sittemmin kaikenlaiset sisällissodan historiaan liittyvät aineistot, ja keruuta alkoi johtaa Valtionarkisto.¹⁴ Kouluhallitus lähetti kesäkuussa 1918 oppikouluille kiertokirjeen, jossa välitettiin Valtionarkiston pyyntö ottaa talteen ja toimittaa arkistoon sisällissotaan liittyvät asiakirjat, muistot ja muu todistusaineisto.¹⁵

10. Koulut olivat oppilasmäärältään samaa suuruusluokkaa. *FOS IX Statistiskt översikt av lärdomsskolornas i Finland tillstånd och verksamhet under läsåret 1918–1919*, Helsingfors 1922, 14–15.

11. *SVT IX Kertomus oppikoulujen tilasta ja toiminnasta lukuvuosina 1914–1919*, Helsinki 1922, 32–34.

12. Valkoiset saarsivat Tampereen maaliskuun loppupuolella, ja piiritys päättyi kaupunkia puolustaneiden punaisten antautumiseen 6.4.1918. Ks. esim. *Tampere 1918* (2008) Tampere: Vapriikki.

13. *Tampereen tyttölyseo. 50-vuotismuistojulkaisu 1883–1933* (1934) Tampere, 66–67.

14. Arkistonmuodostajan kuvailutiedot, Vapaussodan arkisto, VAKKA-arkistotietokanta, Kansallisarkiston verkkosivu.

15. *SVT IX Kertomus oppikoulujen tilasta ja toiminnasta lukuvuosina 1914–1919*, Helsinki 1922, 55; K. Kerkkonen (1920) *Oppikoulu-käsikirja. Kokoelma asetuksia, määräyksiä, kiertokirjeitä y.m.*, Helsinki: Ahjo, 490–491.

Tampereen tyttölyseossa sodan dokumentaatiota laajennettiin käsittämään säilyneen aineiston lisäksi siis myös varta vasten tuotettu aineisto. Opettajan esittämien kysymysten perusteella näyttää, että tavoitteena oli tallentaa tietoja. Tietoisesti tai tiedostamatta samalla myös valikoitiin ja järjestettiin muistia, sillä opettajan tunnettu aatteellinen suuntautuneisuus määritteli muistamisen ja kirjoittamisen tapaa. Useimpien tyttöjen lähipiirissä oli kannatettu valkoisia, mutta tuskinpa kukaan koulutyttö olisi rohennut tai pitänyt viisaana kertoa opettajalle päinvastaista kantaansa. Opettajan auktoriteetti ei siis rajoittunut vain siihen, että hän valitsi aiheet joita tuli käsitellä. Opettaja antoi tulkintakehikon, johon koulutyttöjen tuli sijoittaa kokemuksensa.

Aineissa on täsmällisiä historiallisia faktoja kuten erilaisten merkittävien tapahtumien (yleislakon, koulujen sulkemisen) päivämääriä, ja ne ovat lähes poikkeuksetta oikein. Tämä viittaisi siihen, että tapahtumia olisi ennen kirjoittamista kerrattu oppitunnilla ja että kirjoittamista oli edeltänyt jonkinlainen opetuskeskustelu. Tekstien syntyyn liittyneistä varauksista huolimatta ne ovat paitsi muistitietoa myös muistelmia. Ne ovat retrospektiivisiä, palaavat koululaisten ja heidän perheidensä vaiheisiin ja omiin kokemuksiin merkittävän historiallisen tapahtumasarjan yhteydessä. Muistelmaan luonteeseen kuuluu myös, että siihen palataan ja sitä kerrotaan uudelleen.¹⁶ Näin on ollut epäilemättä myös koulutyttöjen kohdalla: kevään dramaattisia tapahtumia on kerrattu ja kokemuksia vertailtu. Kirjoittamalla oppilaat rakensivat muistelunsa julkiseksi kuvaukseksi (lähi)menneisyydestä ja sisällyttivät siihen myös oletuksia ja myöhempiä merkityksiä. Vaikka tekstit niukimmillaan olivat vain vastausten sarja, käytän niistä tässä nimitystä kertomus.¹⁷

Opettajan kysymyspatterista huolimatta kertomuksista on luettavissa koululaisten itsenäistä tulkintaa ajalta, jolloin vapaussota-tulkintaa ei vielä ollut kirjoitettu oppikirjoihin, vaikka va-

paustaistelu- ja vapaussota-termejä käytettiinkin valkoisen propagandan puhettavassa.¹⁸ Teksteistä on tunnistettavissa selkeästi aikuisten kielenkäytöstä lainattua ja poliittisesti väritynyttä puhetta, ja toisaalta taas omaan kokemukseen nojautuvaa ja oman ikäkauden mukaista pohdintaa sodasta, sen motiiveista ja seurauksista.

Kapina vai sota?

Opettaja nimesi antamassaan otsikossa ajanjakson ”kapina-ajaksi”. Tämä nimitys kopioitui myös aineisiin, joista monet alkoivat sanoin: ”Kapina-aikaan olin Tampereella.” Toisinaan ”kapina-aika” toimi teksteissä pikemminkin ajan määreenä kuin kuvaamassa tapahtumien kumouksellista luonnetta. Tämä ilmeni muun muassa siten, ettei kumouksella tai kapinalla ollut välttämättä lainkaan tekijöitä eikä kohdetta, vaan se ”puhkesi”¹⁹. Sanapari ”kapina puhkesi” oli osalle kirjoittajista fraasi, jonka he olivat kuulleet, mutta jonka sisällöstä he eivät olleet aivan varmoja. Se oli sopiva ilmaus kuvaamaan väistämättömäksi koettua tapahtumaa, joiden syytä kirjoittaja ei osannut eritellä.

’Kapina’ oli ollut Vaasan senaatin käyttämä ilmaus, mutta se jäi sodan kuluessa syrjään. Valkoiset sanomalehdet käyttivät sodasta sen alkaessa useita eri nimityksiä, joista tavallisimpia olivat vapaustaistelu, kansalaissota ja veljessota.

16. Saara Tuomaala (2004) *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*, Helsinki: SKS, 34–42; Ulla-Maija Peltonen (1996) *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*, Helsinki: SKS, 38–46.

17. Katja-Maria Miettunen (2009) *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelujoiden rakentamana ajanjaksona*, *Bibliotheca Historica* 126, Helsinki: SKS, 18–19.

18. Turo Manninen (2009) ’Miten sodasta tuli vapaussota’ teoksessa Tuomas Hoppu et alia (toim.) *Sisällissodan pikkujättiläinen*, Helsinki: WSOY, 418.

19. Ks. esim. 25 Syly 17v.

Vapaustaistelusta ja vapaussodasta puhuivat erityisesti Pohjanmaalla ilmestyneet lehdet, ja nimitykset yleistivät sodan kuluessa muuallakin valkoisessa Suomessa.²⁰ Nimitykset levisivät Tampereelle viimeistään huhtikuussa 1918, kun porvarilliset lehdet alkoivat jälleen ilmestyä.

Siviilit eivät olleet punaisten hallinnassa olleilla alueilla yksin näiden tiedonvälityksen varassa. Vaikka porvarillisten lehtien ilmestymisen oli lakannut Tampereella tammikuun lopussa, valkoisten tiedotteita ja valkoisten alueella ilmestyneitä sanomalehtiä levitettiin kädestä käteen.²¹ Niissä sotaa kutsuttiin aluksi sisällissodaksi, mutta tieto saksalaisten interventioista johti siihen, että sotaa alettiin ennen kaikkea taktisista syistä kutsua vapaussodaksi.²²

Kouluhallituksen toimintakertomus vuosilta 1914–1919 ilmestyi vuonna 1922. Siinä käytettiin termejä sotatila, kapina ja vapaussota. Sotatilalla viitattiin ensimmäiseen maailmansotaan ja sen vaikutuksiin koulutyöhön lukuvuosina 1914–1916. Tammikuussa koulunkäynnin kerrottiin keskeytyneen työväen vallankumouksellisen toiminnan eli kapinan tai sitä vastaan suuntautuneen toiminnan eli vapaussodan johdosta.²³ Seuraavassa toimintakertomuksessa (1919–1924) sisällissotaan viitattiin vain ohimennen muiden asioiden yhteydessä, jolloin käytettiin termiä vapaussota.²⁴

Kirjoittamisen innoittajana toimineessa kouluhallituksen kiertokirjeessä kehoitettiin oppikouluja tallentamaan ”punaisten kapinaan ja vapaussotaan” liittyvät muistot. Tyttölyseon oppilaille annettiin kuitenkin aineen aiheeksi ”kapina-aika”, joskin kirjoittamisen tueksi annettussa kysymyssarjassa pyydettiin kertomaan myös sotatoimista, joita oppilaat itse olivat nähneet. Tämä muotoilu suuntasi kerronnan fokuksen paikallisiin tapahtumiin. Käytettävissä ei ole tietoja siitä, millaiset suulliset ohjeet oppilaille annettiin ennen tehtävään ryhtymistä. Oliko tehtävää esimerkiksi pohjustettu keskustelemalla vapaussodasta ja Tampereella käytyjen taistelujen merkityksestä?

Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta koululaiset eivät käyttäneet käsitettä ’sota’. Vain kolme vanhempaa kirjoittajaa kytkee kokemuksensa – ainakin nimeämällä ne – osaksi suurempaa kokonaisuutta, jota he nimittivät kansalais-sodaksi²⁵, veljessodaksi²⁶ tai vapaussodaksi²⁷. Ainikki ei puhu sodasta, mutta piti Tampereen ”puhdistamista” alkuna koko Suomen valloittamiselle.²⁸ Katri kulki muonitustehtävissä Vaasan rykmentin mukana Viipuriin, Helsinkiin ja Vaasaan, mutta hänkään ei kerro olleensa mukana vapaussodassa, vaan ”tappeluissa” tai ”valloituksissa”.²⁹ Yhdessä kertomuksessa sana ’sota’ esiintyy taistelun synonyyminä.³⁰

Siiri aloitti kertomuksensa toteamalla maassa riehuneen julman ja verisen kansalaissodan, joka oli alkanut Pohjanmaalta ja levinnyt etelään. Johdannon jälkeen kertomus jatkuu noudatellen opettajan kysymysten tarjoamaa jäsentelyä palaamatta enää ajatukseen kansalaissodasta, sen osapuolista tai syistä.³¹ Siirin kertomus on kaiken kaikkiaan varsin lyhyt. Alussa esitetyn oletuksen mukaan hän voisi olla ns. epäpoliittisen kodin kasvatti.³² Vaikka hän tuo siinä esille punakaartilaisia kohtaan tuntemansa vas-

20. Manninen (1982) 145–151.

21. Tuomas Hoppu (2008) ’Punaisten asejunasta rintamataisteluihin’ teoksessa *Tampere 1918*, Tuomas Hoppu & julkaisutyöryhmä (toim.), Tampere: Vapriikki, 56–57; Eino Jutikkala (1979) *Tampereen historia III vuodesta 1905–1945*, Tampere: Tampereen kaupunki, 344.

22. Manninen (1982) 86–88, 97–99.

23. *SVT IX Kertomus oppikoulujen tilasta ja toiminnasta lukuvuosina 1914–1919*, Helsinki 1922, 32–33.

24. *SVT IX Kertomus oppikoulujen tilasta ja toiminnasta lukuvuosina 1919–1924*, Helsinki 1930, 30.

25. 32 Siiri 19v.

26. 33 Jenny 19v.

27. 25 Toini 18v.

28. 35 Ainikki 19v.

29. 18 Katri 16v.

30. 5 Aira 11v.

31. 32 Siiri 19v.

32. Matrikelitietojen mukaan hän oli talollisen / maanviljelijän tytär Ruovedeltä. *Tampereen tyttölyseo. 50-vuotis muistojulkaisu 1883–1933*, Tampere 1934; *Tampereen tyttölyseo 1883–1964*, Tampere 1964.

tenmielisyyden ja kertoo kutoneensa suojelukuntalaisille käsineitä, hän ei riemuitse valkoisten voittoa vaan sodan päättymistä: ”Vihdoin kaikui iltahämynsä 5p:nä huhtik rauhansanoma, kuin jokin käsittämätön onni.”

Siirin omaa osuutta ovat kansalaissodan määrittely ja sodan päättymisen tulkinta, muu on vastausta kysymyksiin tavalla, jota voidaan sanoa poliittisesti korrektiksi vastaukseksi eli hänen vastauksensa ovat yhteensopivia opettajan maailmankuvan kanssa. Hänen oma tulkintansa sodan nimestä ei noudattele sittemmin käyttöön tullutta tapaa. Hän ei myöskään syyllistä sodasta yksin toista osapuolta, vaan toteaa sodan olleen verinen. Tämä jakaa vastuuta molemmille osapuolille. Hän ei kerro punaisten hirmutöistä, koska ei ole sellaisia nähnyt. Hänen kansalaissotansa ei päätynyt voittoon vaan rauhaan. Tar-kalla luennalla Siirin tulkinnasta löytyy omiin kokemuksiin perustuvaa tulkintaa, joka ei noudata poikkeamatta viralliseksi muodostumassa ollutta kertomusta.

Jenny oli poliittisesti aktiivisen, valkoisen perheen tytär maaseudulta. Hänen molemmat veljensä lähtivät valkoisten puolelle, ja paikalliset punaiset vangitsivat hänen kansakoulunopettajaisänsä, jonka puolesta tytär kävi esikunnassa puhumassa. Hän käytti yleviä ilmaisuja kuvatesaan valkoisten saapumisesta kotiseudulleen sekä myöhemmin tapahtunutta veljensä kaatumista: ”[n]uorena nukkuneen onnekkaan sankarin valoisasta tulevaisuuden toivosta ja uskosta oikeuden voittoon”.

Jenny aloitti kertomuksensa määrittelyllä, jossa hän nimesi sodan veljessodaksi. Se syytti, koska ”tilanne kärjistyi”. Hän ei selitä kärjistyksen syitä, eikä hän käytä kapina-sanaa kuin otsikossa.³³ Hän viittasi valkoisiin omintakeisesti käyttäen käsitettä lahtarit ilman lainausmerkkejä mutta kirjoittaen sen sijaan ”valkoiset” – siis lainausmerkkejä käyttäen.³⁴ Yleensä tytöt kirjoittivat sanan ”lahtari” lainausmerkkeihin osoittaakseen sen punaisten kielenkäytöstä lainatuksi. Jennyn tapa käyttää em. sanoja oli erikoinen,

sillä oletuksenmukaista olisi, että hän olisi oppinut sotaan liittyvien käsitteiden merkitykset ja konnotaatiot. Tämä viittaa siihen, että monet käsitteet olivat vielä ainakin koulunuorison keskuudessa vakiintumattomia.

Kolmesta sota-sanaa viljelleestä kirjoittajasta vain Toini kytki tapahtumat ja omat kokemuksensa Tampereella osaksi tapahtumasarjaa nimitään ’vapaussota’. Sitä edelsivät kapina ja lakot, ja ”lopulta tilanne kärjistyi niin, että ei voitu välttää aseellista ratkaisua”. Kapinan aloittivat sosialistit venäläisten yllyttäminä ja se kohdistui maan laillista hallitusta vastaan.³⁵ Venäläisiä ei tämän jälkeen mainita, vaan sodan osapuolia olivat punaiset ja valkoiset. Toini kirjoitti täsmällistä ja toteavaa asiakieltä: hän ei glorifioi valkoisia, vaikka toteakin, että heidät otettiin ilolla vastaan. Tampereen valloitus oli Toinin mukaan vapaussodan ensimmäinen huomattava voitto.

Useimmiten koululaiset muistelivat tapahtumia kronologisesti mutta episodisesti ja paikallisesta näkökulmasta kytkemättä niitä Suomessa käytyyn taisteluun vallasta. Omasta ja lähipiirin näkökulmasta tarkasteltu ”kapina-aika” käsitti kolme suurta käännettä: koulunkäynnin keskeytymisen tammikuun lopussa, pommitusten alle joutumisen maaliskuun lopussa ja valkoisten saapumisen huhtikuun alussa. Erityisesti nuorempien koululaisten kertomukset käsittivät juuri nämä kolme episodista päättyen Tampereen valloitukseen ja puhdistukseen.³⁶ Vanhemmilla oppilailla oli lisäksi enemmän kertomista omista toimistaan ja havainnoistaan helmi-maaliskuussa ennen kuin sotatoimet saavuttivat kaupungin.³⁷

Kertomuksiin sisältyi myös monenlaista puhetta vapautumisesta. Sillä saatettiin viitata en-

33. 33 Jenny 19v.

34. 33 Jenny 19v.

35. 25 Toini 18v.

36. 1 Elli 11v; 2 Maija 12v; 3 Liisi 12v; 7 Ester 13v.

37. 14 Annikki 14v; 19 Kirsti 15v; 20 Marja 16v; 22 Helvi 15v; 26 Sylvi 17v; 30 Inkeri 17v.

sinnäkin paikkakunta- tai henkilökohtaiseen vapautumiseen: tamperelaiset vapautettiin punaisten vallasta tai perhe vapautui kellareissa piileskelystä.³⁸ Toisinaan viitattiin koko maan vapautumiseen punaisten vallasta³⁹ tai väljemmin pelkkään vapautteen tarkentamatta, mistä oli vapauduttu: ”Suuri ilo oli kaikilla kun kerrankin oli koittanut vapaus.”⁴⁰ Ajatus, että vapautuminen olisi tarkoittanut Suomen vapautumista Venäjältä, oli vieras. Vain yksi kertomus sisältää jonkinlaisen viittauksen siihen: ”Suomi oli vapaa kauheiden punaryssien vallasta.”⁴¹

Syksyllä 1918 kaikille koululaisille ei ollut vielä selvää, millä nimellä edellisen kevään tapahtumia tulisi nimittää. He eivät hahmotelleet kouluaineissaan syy-yhteyksiä tai kokonaisuuksia, jotka järjestelmällisesti olisivat rakentaneet sodan intentiota, vaan tavallisinta oli kerrata näkemäänsä ja kokemaansa omasta ja lähipiirinsä näkökulmasta. Heidän näkökulmansa on tiukasti Tampereen tapahtumissa, mutta silloinkin, kun ne kytketään osaksi sisällissotaa, kyseessä oli punaisten ja valkoisten välinen sota. Se, että punaisten puolella taisteli venäläisiä, ryssiä tai punaryssiä, ei muuttanut asiaa. Venäläiset sotilaat olivat osa punakaartiä, jonka kanssa valkokaarti taisteli vallasta.

Miksi taisteltiin?

Sisällissodan päättymistä seurasi Suomessa järkytys: Miten tähän oli jouduttu ja kuinka päästäisiin eteenpäin? Olisiko suomalaisten mahdollista rakentaa yhteistä tulevaisuutta ja yhteiskuntaa?⁴² Tamperelaiset koulutytöjen usko tulevaisuuteen oli tallella. Suurin osa heistä koki kuuluvansa sodan voittajiin, ja heidän elämänsä oli palannut pian omiin, turvallisiin uomiinsa. Valatun Tampereen raunioiden ja tuhon muistelemisen sysäsi kuitenkin muutamat miettimään, kuinka järkyttävä ja epäinhimillinen asia sota oli. Sota oli ollut kapinan väistämätön seuraus, mutta mistä kapina oli alkanut?

Kapina oli alkanut poikkeuksellisilla tapahtumilla, joista koululaisen näkökulmasta yksi mul-

listavimpia oli ollut koulunkäynnin loppuminen. Muita merkkejä olivat väenpaljous kaduilla ja ihmisten levoton liikehdintä: ”Kadut olivat aivan mustanaan ihmisiä.”⁴³ Pian punaiset olivat ottaneet haltuunsa kaupungin julkisen tilan, jota olivat värittäneet punaiset symbolit, rusetit, huivit ja nauhat. He lakkoilivat, kokoontuivat toreilla, vartioivat julkisia rakennuksia ja tekivät tarkastuksia yksityisiin koteihin. Kapinalliset nousivat vastustamaan vallinnutta yhteiskuntajärjestystä, kieltäytyivät pysymästä säätynsä mukaisella paikalla ja ryhtyivät vallankäyttäjiksi.⁴⁴

Koululaiset osasivat kertoa, miten kapina alkoi, mutta eivät, miksi se alkoi. Opettaja ei ollut kysynyt sisällissodan (tai kapinan) syttymisestä, joten useimmat jättivät kokonaan pohtimatta syitä. Väistämätön ei kaivannut selityksiä. Kerratessaan yhteiskuntaa horjuttaneita mullistuksia kirjoittajat täsmensivät, ketkä olivat aloittaneet levottomuudet ja ketkä siis olivat syyppäitä: punaiset tai punakaartilaiset.⁴⁵

Viittauksia kapinan syihin oli niukasti, ja ne olivat usein hyvin lyhytsanaisia ja siten tulkinanvaraisia. Niiden perusteella syitä näyttäisi olevan kolmenlaisia: olemukselliset, aatteelliset ja yhteiskunnalliset. Olemuksellisilla syillä vihjattiin piirteisiin, joiden kirjoittajat arvelivat olevan punaisille luonteenomaisia kuten esimerkiksi rähinöinti ja väkivaltaisuus. Tyttölyseolaisen oletus saattoi olla, että kapina puhke-

38. 14 Annikki 14v; 23 Aune 15v; 26 Sylvi 17v; 27 Siiri 17v; Kaisa 17v; 22 Jenny 19v.

39. 17 Alli 16v; 36 Selja 24v.

40. 12 Rauha 13v.

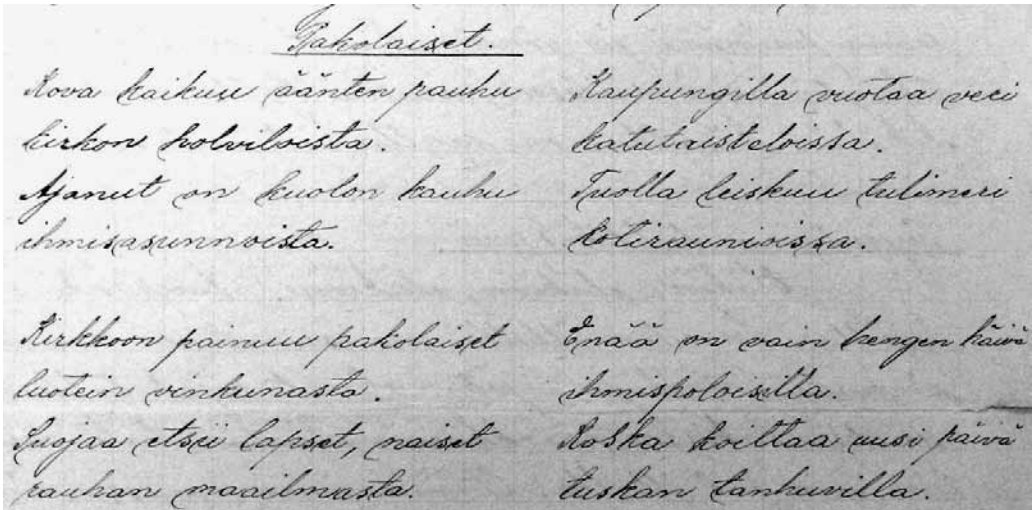
41. 34 Siiri 19v.

42. Pertti Haapala (2009) 'Yhteiskunnallinen kompromissi' teoksessa Pertti Haapala, Tuomas Hoppu et alia (toim.) *Sisällissodan pikkujättiläinen*, Helsinki: WSOY, 395–397.

43. 14 Annikki 14v.

44. 6 Tuulikki 12v; 14 Annikki 14v; 23 Aune 15v; 25 Toini 18v; 26 Sylvi 17v; 28 Kirsti 18v; 30 Inkeri 17v; 35 Ainikki 19v.

45. 11 Kaisa 13v; 14 Annikki 14v; 15 Irja 14v; 17 Alli 16v; 19 Kirsti 15v.

Ainikki liitti kouluaineeseensa runon, joka oli päivätty kirjoitetuksi kiivaimpien valtaustaisteluiden aikaan 4.4.1918 Aleksanterin kirkossa Tampereella. Kouluopetuksen tarjoilema patriootin sankaruus ja hävinneiden demonisoiminen puuttuvat 19-vuotiaan koulutyön runosta. Se henkii huolta ja surua sodan jalkoihin jääneiden ihmisten puolesta.

si ”punaroistojen ilkeydestä”⁴⁶ tai taipumuksesta ”kaikenlaisiin konnantoihin ja anarkistisiin tekoihin”⁴⁷.

Puoluepoliittiset käsitteet puuttuvat kouluaineista lähes kokonaan, eikä niissä käytetä juuri muita käsitteitä kuin ’punainen’ ja ’valkoinen’ kuvaamaan osapuolten ideologiaa. Näistä kahdesta punaisten aatteellisuus oli kiihköllään ja hillittömyydellään johtanut väkivaltaisuuksiin. Toi- nin mukaan venäläiset olivat yllyttäneet suomalaiset sosialistit maan hallitusta vastaan.⁴⁸ Käyttämällä kapinaan nousseista sanaa ”socialistit” Toini tähdensi, että taustalla olivat aatteelliset syyt.

Valkoisten sodanaikainen propaganda selitti kapinan saaneen alkunsa socialistien kiihotuksesta, venäläisten yllytyksen ollessa toissijainen syy.⁴⁹ Ajatus kiihottamisesta ja yllyttämisestä esiintyi myös muutamissa kouluaineissa. Koulutyttöjen havaintojen mukaan venäläisten oli nähty johtavan punakaartilaisosastoja: ”Sillan yli vietiin suuria joukkoja punakaartilaisia, joita tavallisimmin joku ryssä johti.”⁵⁰ Tampereella oli- kin tammikuussa 1918 runsaasti venäläisiä soti-

laita, joista osa tuki punakaarteja ja osallistui muun muassa kotitarkastuksiin.⁵¹

Niitä kertomuksia, joissa esitettiin sosiaalisten ja taloudellisten epäkohtien toimineen yllykkeenä kapinaan, oli hyvin vähän. Ainikki aloitti muistelunsa kapina-ajalta ensimmäisestä maailmansodasta, josta Suomi oli säilynyt sivussa – ”mutta vain näennäisesti”. Sota oli aiheuttanut ”elintarvikepulan ja huonot olot”, mikä oli kiristänyt ihmisten mieliä niin, ettei sovinto yrityk- sistä huolimatta ollut enää mahdollinen. Lopulta suuri osa socialisteista oli huonojen johtajien kiihottamana noussut kapinaan.⁵² Ainikki oli valkoisesta perheestä, ja hän työskenteli itsekin valkoisten hyväksi muun muassa levittämällä Tam-

46. 28 Kirsti 18v.

47. 21 Gerda 16v.

48. 25 Toini 18v.

49. Manninen (1982) 164–165.

50. 17 Alli 16v. Ks. myös 27 Siiri 17v.

51. Tuomas Hoppu (2008) Valtaitseilu veljessodan esi- näytöksenä teoksessa *Tampere 1918*, Tuomas Hoppu & julkaisutyöryhmä (toim.), Tampere: Vapriikki, 36–37

52. 35 Ainikki 19v.

pereella ns. Mannerheimin sähkösanomia. Tämä ei kuitenkaan rajannut hänen näkökulmaansa yksiulotteiseksi, vaan hänen kertomuksensa oli poikkeuksellinen yhdistelmä innokasta, valkoista isänmaallisuutta ja inhimillistä pohdintaa.

Kun koulutyöt muistelivat tapahtumia syksyn ja voittajan näkökulmasta, havaintoihin liitettiin ylenkatsetta, mutta myös kumousyrityksen aiheuttamaa tuohtumusta. Nuorimmat oppikoululaiset eivät ehkä kyenneet hahmottamaan niitä yhteiskunnallisia ja poliittisia vastakkainasetteluja, jotka johtivat sisällissodan puhkeamiseen. Osaa taas esti vankkumaton vakaumus, joka tuotti tarvittavat vastaukset pohtimattakin.

Punaisten hirmuvalta

Sodan aikana punaisesta Suomesta tihkui valkoiselle puolelle tietoja punaisten toimeenpanemasta hirmuvallasta, jonka uhrina lukuisat ihmiset olivat kokeneet väkivaltaisen kuoleman. Kertomukset brutaaleista murhista sisälsivät vastenmielisiä yksityiskohtia, joihin viitattiin myös sodan jälkeen ilmestyneissä historian oppikirjoissa. Valkoisen sanomalehdistön terrori-propaganda korosti punaisia vihollisina, joiden sattumanvaraisen väkivallan uhriksi kuka tahansa kansalainen saattoi joutua.⁵³

Tamperelaisille punaisten hirmuvalta ei ollut vain huhuja, sillä he asuivat punaisessa Suomessa ja olivat tekemisissä punaisten, niin kaarti- ja siviilienkin kanssa. Useimmille tyttölyseolaisille punaiset edustivat vihollista, jota he kutsuivat paitsi punaisiksi tai punakaartilaisiksi⁵⁴, mutta myös latautuneemmilla ilmauksilla kuten ryssänveljet⁵⁵ ja punikit⁵⁶. Punikki-nimityksen tamperelaiset oppivat valkoisilta. Siihen asti punaisten puolella taistelleet olleet kaartilaisia tai punakaartilaisia.⁵⁷ Koulutyttöjen kertomuksissa 'punikki' assosioitui pelkoon ja vihaan. Kaduilla marssivat ja laulavat punakaartilaiset olivat kömpelöitä, meluisia ja vastenmielisiä, mutta kun he tarttuivat aseisiin ja tulivat tekemään kotitarkastusta, he muuttuivat uhkaaviksi punikeiksi.

Siiri vertasi punaisia peikkoihin ja korosti heidän alkukantaisuuttaan kuvaamalla heidän puhetapaansa kirkumiseksi: "Pistinmiehiä liikkui kuin peikkoja yökaudet vanhalla hautausmaalla. Ja aivan ikkunani alta lähtivät suuret kaartilaisjoukot kirkuen ja huutaen joko Näsijärvelle tai Pispalaan."⁵⁸

Siirin kertomuksessa kuvataan myös toista punaisiin liitettyä piirrettä, nimittäin pelkuruutta, rivien jättämistä ja pakenemista taistelun kääntyessä tappiolliseksi: miehet "pakenivat kuin lampaat hirveässä epäjärjestyksessä."⁵⁹ Sotilaallisuus oli puuttunut punakaartilaisilta alun pitäenkin, mistä syystä punakaartilaiden sotaharjoitukset rivissä seisomisesta alkaen olivat olleet koulutyttöjen mielestä kömpelyydessään suorastaan koomisia.⁶⁰

Punakaartilaiden pakeneminen nopeutti kaupungin valtausta ja valkoisten voittoa. Siitä huolimatta asemien jättäminen ja taistelusta kieltäytyminen ei saanut koulutyöiltä kiitosta vaan halveksuntaa; he olivat sisäistäneet sotilaallisuuden vaatimukset ja ulottivat ne niin omiin kuin vihollisenkin joukkoihin.

Punaisilla oli harvoin muita ominaisuuksia kuin punaisuus, eivätkä he yleensä edustaneet mitään väestöryhmää. Muutama vanhempi oppilas liitti punaiset työläisiin, ja joskus tekstiheydestä voi päätellä heidän kuuluneen työväenluokkaan, vaikkei kukaan tällaista käsitettä käyt-

53. Manninen (1982) 166–167. Ks. esim. Mantere & Sarva (1918), Mikael Soininen & Alpo Noponen, *Historian oppikirja kansakouluja varten vuorokursseiksi sovitettuna II Suomen historia* (1922).

54. 1 Elli 12v; 2 Maija 12v; 4 Saga 11v; 10 Inkeri 14v; 11 Kaisa 13v; 12 Rauha 13v; 14 Annikki 14v; 20 Marja 16v; 25 Toini 18v

55. 20 Marja 16v.

56. 6 Tuulikki 12v; 18 Katri 16v; 19 Kirsti 15v

57. Heikki Ylikangas (1993) *Tie Tampereelle*, Helsinki–Porvoo: WSOY, 425.

58. 32 Siiri 19v.

59. 32 Siiri 19v.

60. 17 Siiri 17v; 19 Kirsti 15v.

tänytkään.⁶¹ Koska harva määritteli, keitä tai millaisia ihmisiä punaiset olivat, he jäivät tyhjiksi tauluiksi, joita oli helppo ryhtyä täyttämään propagandan tarjoilemilla määreillä. Tällöin kertomuksissa puhuttiin murhaajista, petomaisista punikeista, roistoista, roskajoukosta, raakalaisakista, hulikaaneista ja roistoista.⁶²

Mielenkiintoisia poikkeuksiakin löytyi. Jo aiemmin on viitattu Toinin tapaan muistella tapahtumia asialliseen ja toteavaan sävyyn, ja se ulottuu myös kertomuksiin punaisista. Heitä ei demonisoida, heistä puhuttaessa ei käytetä arvottavia verbejä tai adjektiveja. Toinin punaiset olivat ruokajonoissa tavattuja vaimoja tai naapurin rohkea palvelustyttö.⁶³ Heillä oli kasvot ja paikka lähiyhteisössä, ja heidän kauttaan punaisista tuli kansalaisia. Samalla tavoin korrektisti punaisista puhui Inkeri. Hänelläkin oli henkilökohtaisia kontakteja punaisiin perheisiin, vaikka hänen oma perheensä luettiin valkoisiin ja hänen isänsä joutui tämän vuoksi piileskelemään.⁶⁴ Ainikilla ei ollut tuttavuuksia punaisten joukossa, mutta hän rohkeni pohtia varsinkin omanikäisensä valintoja. Nähdessään pihallaan ikäisensä naismiliisiin hänen oli myönnettävä, että tämä oli pelottomuudessaan lähes ihailtava.⁶⁵

Ennen Tampereen saartorenkkaan muodostumista maaliskuun lopulla elämä kaupungissa soljui yllättävän rauhallisesti ja verkkaisesti siihen nähden, että rintama verisine taisteluineen oli vain muutaman kymmenen kilometrin päässä. Tästä huolimatta porvarillisissa perheissä todellisuus koettiin uhkaavana: eläminen punaisten hallitsemassa kaupungissa oli elämistä alituisen väkivallan uhan alla. Huhut väkivaltaisuuksista ja summittaisista murhista ruokkivat pelkoja, kaupungissa toimeenpannut kiellot, rajoitukset ja tarkastukset tuntuivat todistavan punaisten pelottavasta arvaamattomuudesta.⁶⁶

Punaisten vallanpito Tampereella ei ollut erityisten hirmutekojen ja terrorin aikaa, mutta sitä eivät tuolloin tiedotuspimennossa ja pelossa eläneet ihmiset voineet varmuudella tietää. Puoli vuotta myöhemmin punaisen hallinnon väkival-

tasaldo sen sijaan oli jo laskettavissa. Mitä siis koulutyöt kertovat punaisten hirmuvallasta?

Punaisten tekemät kotitarkastukset ja takavarikot olivat valkoisesta näkökulmasta mielivaltaisia ja laittomia. Ne olivat sortoa.⁶⁷ Maisin perhe koki kauhun hetkiä, kun aseistetut punakaartilaiset tulivat noutamaan isää ja poikaa. Äiti rukoili polvillaan, että jumala saisi punaiset muuttamaan mielensä. Näin kävikin, ja perhe luvattiin jättää rauhaan. Se oli esimerkki rukouksen voimasta hengenvaaran uhatessa, päätteli Maisi, mutta punaisia se ei tehnyt yhtään vaarattommaksi.⁶⁸ Tällaisista uhkaavista mutta toteuttamatta jääneistä väkivaltaisuuksista kertoi muutama muukin.⁶⁹ Ne olivat koulutyöille traumaattisia kokemuksia, mutta murhia ne eivät olleet.

Useimmiten tytöt raportoivat vastapuolen järkyttävistä teoista, joita eivät ole nähneet, mutta joista olivat kuulleet: ”Puhuttiin paljon punaisten suorittamista veritöistä ja ihmiset olivat kauhun vallassa”, muisteli Alli ja jatkoi: ”Jo koko talven oli tehty murhia ja raakoja väkivaltaisuuksia, eikä kukaan ollut varma hengestään.”⁷⁰ Hän ei osannut täsmentää, mitä nuo väkivallanteot olivat olleet lukuun ottamatta ns. Suinulan verilöylyä, johon moni muukin kirjoittaja viittasi.

Kertomuksissa toistuvat sellaiset ilmaisut kuin mellastukset, konnantyö, anarkistiset teot, hirmuvalta, mielivaltainen sorto ja terrori.⁷¹ Ne

61. 23 Aune 15v; 25 Toini 18v; 35 Ainikki 19v.

62. 13 Maisi 14v; 15 Irja 14v; 26 Sylvi 17v; 34 Siiri 19v.

63. 25 Toini 18v.

64. 30 Inkeri 17v.

65. 35 Ainikki 19v.

66. Tuomas Hoppu (2008) ”Tampere – sodan katkerin taistelu” teoksessa Tuomas Hoppu ja julkaisutyöryhmä (toim.) *Tampere 1918*, Tampere: Vapriikki, 124–125; Heikki Ylikangas (1993) 32.

67. 33 Jenny 19v.

68. 12 Maisi 14v.

69. 22 Aune 15v.

70. 17 Alli 16v.

71. 13 Maisi 14v; 15 Irja 14v; 20 Marja 16v; 21 Gerda 16v; 26 Sylvi 17v; 28 Kirsti 18v; 29 Kaisa 17v; 34 Siiri 19v; 36 Selja 24v.

eivät kummunneet omasta kokemuksesta kuin poikkeuksellisesti. Voimakas vihapuhe ja fantasiasanat olivat olleet tyyppisiä niin porvarien kuin vasemmistonkin kielenkäytölle talvella 1917–1918.⁷² Sanat olivat valmiina odottamassa, että teot ja tapahtumat rakentaisivat niihin sisälön.

Käsitettä 'hirmuvalta' käyttivät sellaisetkin koulutytöt, joiden suhtautuminen punaisiin oli maltillista.⁷³ Tampereen tapahtumien perusteella oli kuitenkin vaikea rakentaa sanalle sisältöä. Todelliset hirmuteot eivät osuneet punaisten ylivallan aikaan, vaan aikaan, jolloin sotatoimet ulottuivat kaupunkiin. Väkivallasta ja hengenvaarasta tuli jokapäiväistä vasta, kun valkoiset alkoivat pommittaa kaupunkia, asukkaat jäivät kaupunkisodan jalkoihin ja joutuivat puhdistusten silminnäkijöiksi.

Historiallisia aikoja

"[K]un Tampere oli valloitettu, löytyi vielä 3 punaista eli oikeammin venäläistä, jotka ammuttiin pihassa. Näin itse kyökini ikkunasta ja kun heitä ammuttiin päähän, niin kunkin vieressä pihalla oli vaaleanpunainen läjä aivoja."⁷⁴

Kirstin muisteluun sisältynyt kuvaus venäläissotilaiden teloituksesta ei ollut ainoa lajissaan, sillä moni koulutytty näki ihmisiä ammuttavan. Toisinaan kyseessä oli kadulla kulkenut siviili, joka joutui taistelujen aikana harhaluodin uhriksi. Silloin ei voinut olla varma, kenen luoti oli kuoleman aiheuttanut. Taisteluissa nähtiin kuolevan niin punaisia kuin valkoisiakin sotilaita, ja silloin luodin ampujaksi oletettiin vastustaja. Kun kyseessä oli teloitus, silminnäkijät tiesivät varmasti, kuka luodin ampui. Kaikki tyttöjen omin silmin todistamat teloitukset olivat valkoisten toimeenpanemia. Näitä kokemuksia oli vaikea sovittaa yhteen sodasta versovan kertomuksen kanssa, jossa yksinomaan punaisten toiminta oli kylvänyt kauhua.

Teloitukset ja kaatuneiden ruumiskasat piti jotenkin selittää. Nuorimmat ja herkimmat eivät yrittäneetkään, vaan totesivat olleensa pelosta

sairaita ja voineensa suorastaan pahoin: "Päätömät ja kädettömät ruumiit olivat kaameita."⁷⁵ Osa laati havainnoistaan taseen, jossa kertoivat, kuinka monta ja millä tavalla kuollutta he olivat nähneet, mutta vaikenivat siitä, millaisia tunteita ruumiit olivat herättäneet.⁷⁶

Opettajan laatimat kysymykset eivät olleet arvottavia, eikä niissä pyydetty tulkitsemaan kokemuksia moraalista tai poliittisesta näkökulmasta. Kysymykset olivat yksinkertaisia ja liittyivät tyttöjen omaan toimintaan ja omiin havaintoihin: "Mitä teit? Mitä näit?" Kuitenkin lähes kaikki vastaavat samaa poliittista retoriikkaa käyttäen. Sodan hävinneelle puolueelle ei osoiteta hiventäkään ymmärrystä eikä punaisten kaartilaiden tai siviilien asemaa kohtaa tunneta myötätuntoa. Oppilailta on ollut jo kirjoitushetkellä tiedossa, millainen tulkinta heidän tulee tekemisistään ja näkemästään tehdä. Tämä ymmärrys "oikeasta" tulkinnasta pohjautui koulussa käytyihin keskusteluihin, sillä muuten on vaikea selittää yhdenmukaista kirjoittamisen tapaa.

Lapset ja nuoret on helppo innostaa propagandaan mukaan. Aikuinen, jolla on ollut mahdollisuus palata lapsuutensa ja nuoruutensa asenteisiin ja mielipiteisiin, hämmästyttää sitä järkähtämättömyyttä ja säälimättömyyttä, jonka ideologinen manipulaatio voi nuorena mielessä synnyttää. Uskoa eivät horjuta edes ilmeiset faktat, eikä viholliselle ole varattu inhimillisiä tunteita.⁷⁷ Kadulle ammuttu punainen, olipa hän sotilas tai siviili, ei herättänyt paljoakaan sääliä. Pieni määrä myötätuntoa oli kohtuullista erotukseksi lehmästä, jonka kuolemasta kerrottiin samassa lauseessa.⁷⁸

72. Juha Siltala (2009) *Sisällissodan psykohistoria*, Helsinki: Otava, 226–227.

73. 30 Inkeri 17v; 33 Jenny 19v.

74. 19 Kirsti 15v.

75. 7 Ester 12v; 8 Lempi 13v.

76. Esim. 3 Liisi 12v.

77. Nicholas Stargardt (2005), *Witnesses of war. Children's lives under the Nazis*, London: Jonathan Cape, 6–9.

78. 19 Kirsti 15v.

Juha Siltala – muiden muassa – on todennut, ettei mikään pelkistä tilannetta niin hyvin kuin ulkoinen vihollinen. Hänen mukaansa osapuolia kannattelevan yhteisymmärryksen puute jakoi suomalaiset kahteen leiriin, jotka projisioivat vihansa toisiinsa. Vihollisen hahmon kautta sisällissodan lähtöasetelma pelkistyi selkeäksi.⁷⁹

Koulutyöille tilanteen pelkistäminen oli lähes välttämätöntä, jotta yhteiskunnasta syntyisi edes jonkinlainen käsitettävä kuva. Se oli tarpeen nimenomaan Tampereella, jossa se mitä oli nähty ja koettu ei aina vastannut hegemoniakertomusta. Projisoimalla ja pelkistämällä vihollisen hahmo tarkentui selittämään kokemukset. Valkoisten julmalta tuntuneet toimet olivat olleet välttämättömiä vielä julmemman vastustajan voittamiseksi.

Poliittisesti aktiivisissa ja yksimielisissä perheissä sisällissodan tapahtumat rakensivat historiallista identiteettiä ristiriidattomasti. Valkoisessa tulkinnassa uskottiin syntymässä ollut virallista historiakuva, punaisessa tulkinnassa se kiistettiin. Punaisia kohtaan sympatiaa tunteneet oppilaat saattoivat tukeutua punaisten perheiden keskuudessa kerrottuun vähemmistökertomukseen ja rakentaa historia-käsityksensä sen varaan, mikäli kokivat mahdolltomaksi hyväksyä koulun tarjoaman tulkinnan. Vankka aatteellinen usko ohjasi niin punaisia kuin valkoisia karsimaan ja hylkäämään oman kertomuksen kanssa vastakkaiset tai ristiriitaiset tarinat. Sodan kerrontaan sisällytetyt kauhutarinat auttoivat oikeuttamaan tämän valinnan.

Eniten hämmennystä koetun jäsentäminen tuotti niille koululaisille, joiden lähipiiri ei ollut poliittisesti aktiivista. He pyrkivät hahmottamaan yhtymäkohdat oman elämänhistoriansa ja virallisen historiakertomuksen välillä rationaalisesti. Heille koulun tarjoamat välineet olivat kaikkein eniten tarpeen koherentin ja loogisen kokonaisuuden rakentamiseksi. Historian tutkimuksen kannalta mielenkiintoisimpia ovat ehdottomasti näiden ”epävarmojen” kertomukset:

Miten tulkita väkivaltaa, jota oma maailmankatsomus ei suoralta kädeltä oikeuta?

Kouluopetuksella on Marko van den Bergin mukaan vain rajalliset mahdollisuudet vaikuttaa oppilaiden ajatteluun.⁸⁰ Tämä pitää epäilemättä paikkansa, mitä tulee viimeisiin vuosikymmeneihin, jolloin tiedonvälitys ja informaation määrä ovat lisääntyneet räjähdysmäisesti. Vuosisadan alun maailmassa tilanne oli toinen, eikä kouluopetuksella ollut samanlaista kilpailijoita. Historiakulttuurin tuotteita oli kyllä tarjolla, mutta ne tukivat lähes poikkeuksetta koulun opetusta. Niinpä kouluopetuksella on ollut vankka asema tulkinnan rakentajana ja yhteisön historiallisen identiteetin vahvistajana.⁸¹ Kilpailevat tulkinnat joutuivat etsimään toisenlaiset kanavat, kuten Ulla-Maija Peltonen on osoittanut. Punaisten perheiden keskuudessa sisällissodasta luotiin muistitiedon varassa syntyynyttä ja siirrettyä tulkintaa sodasta.⁸²

Kouluopetuksella oli merkittävä sija yhteisön historiallisen identiteetin kokoamisessa ja rakentamisessa. James Wertsch on todennut koulun olevan valtion keskeisin väline kollektiivisen muistin kontrolloimisessa.⁸³ Tampereen tyttölyseossa kertomusten kirjoittaminen ja siinä yhteydessä käydyt opetuskeskustelut toimivat juuri tässä tarkoituksessa: pukemalla kokemukset kirjalliseen asuun syntyi tekstejä, jotka puolestaan toimivat kollektiivisen muistin käyttövoimana. Koulu tarjosi sosiaalikultuurisen kon-

79. Siltala (2009) 225–226.

80. Marko van den Berg (2007) *Yksi historia monimutkaisuvassa maailmassa. Historian olemus ja historian suuret kertomukset luokanopettajaopiskelijoiden historiatietoisuudessa, Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskuksen julkaisuja* 9, Helsinki: Helsingin yliopisto, 42–43.

81. Ahonen (1998) 21–22; 49–50.

82. Peltonen (1996) 280–287.

83. Ahonen (1998) 21–31; James V. Wertsch (2002) *Voices of Collective Remembering*, New York: Cambridge University Press, 14–18, 172–176.

tekstin, jossa kokemukset järjestettiin niin, että se loi ja vahvisti toivottua historiakäsitystä.

Sirkka Ahosen mukaan historiallinen identiteetti on niin yksilön kuin yhteisönkin voimavara mutta vain, jos se on syntynyt kriittisen prosessin tuloksena.⁸⁴ Tyttölyseon opetus ei luonut edellytyksiä historiallisen identiteetin rakentamiseen, sillä se ei tarkastellut tapahtumia eri ryhmien kannalta. Opetuksen tavoitteena ei ollut sisällissodan kriittinen tarkastelu, missä suhteessa se tuskin muodosti poikkeusta suomalais-ten oppikoulujen joukossa.

Tyttölyseolaiset harjoittelivat opettajansa johdolla yhteisen historiakuvan rakentamista. Kaikkien kokemukset eivät vääntämättä sopi-

neet siihen tulkintaan, joka kansakunnan menneisyydestä tehtiin. Eläminen historiallisena aikana oli kuitenkin ollut etuoikeus: ”Paljon muistoja jäi tuosta ajasta, osaksi kauheita, mutta osaksi muistoja jaloista isänmaan edestä tehdyistä sankaritöistä, jotka eivät koskaan unohdu. Onnellinen se, joka on saanut elää tällaisena aikana.”⁸⁵

---

84. Ks. esim. Sirkka Ahonen (1999) ’Historiallinen identiteetti tutkimuskohteena’, *Tieteessä tapahtuu* 2, verkkojulkaisu <http://www.tieteessatapahtuu.fi/992/ahonen.htm>.

85. 35 Ainikki 19v.